

WŁADYSŁAW WOJEWODA

STANISŁAW CHELCHOWSKI (1866—1907) JAKO MIKOLOG
W siedemdziesiątą rocznicę śmierci

Na północ od Ciechanowa, między Mławą a Przasnyszem, na niewielkim wzgórzu nad wsią Czernice Borowe, w sąsiedztwie zabytkowego gotyckiego kościółka, znajduje się stary cmentarz. Wśród mogił odznacza się grobowiec z czarnym obeliskiem, na którym wyryto wiersz: *Złamany trudem spocząłeś w tym grobie, pamiętałeś o wszystkich tylko nie o sobie.* Nad tymi słowami widnieje napis: *Stanisław Chelchowski, prezes Centralnego Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim, zmarł 23 marca 1907 przeżywszy lat 41.* W przewodniku dla zwiedzających Ziemię Ciechanowską (Bartołd 1974) podano, że był to etnograf zasłużony dla polskiej kultury. Prof. Raciborski (1907) kończąc wspomnienie pośmiertne o Chelchowskim, napisał: ... „W trudnej dla rozwoju nauk przyrodniczych w Królestwie epoce,

której początkiem zamknięcie Szkoły Głównej, wybijają się tam ponad innych botaników trzej, umiejący z wydatną korzyścią naukowo pracować w kraju dla kraju. Byli to: Chałubiński, Eichler i Chełchowski”...

W tym roku mija 70 lat od śmierci człowieka, który do dziś zadziwia wszechstronnością zainteresowań, pracowitością i gruntowną wiedzą. Zajmował się rolnictwem, etnografią, medycyną ludową, gleboznawstwem, florystyką roślin naczyniowych, mikologią i fitopatologią. Właśnie mikologia była chyba najbardziej umiłowaną dziedziną pracy Chełchowskiego, a zdziałał w niej w swoim krótkim życiu niemało. Warto przypomnieć jego zasługi jako jednego z twórców polskiej nauki o grzybach.

Stanisław Chełchowski urodził się 27. II. 1866 r. w Chojnowie (obecnie woj. ciechanowskie). Początkowo uczył się w Mławie, potem uczęszczał do IV Gimnazjum w Warszawie, które ukończył ze złotym medalem w 1883 r. i wstąpił na wydział przyrodniczy Uniwersytetu Warszawskiego. Już w 1886 r. mając 20 lat, ogłosił pierwszą swoją pracę botaniczną. Była to publikacja poświęcona roślinom kwiatowym okolic Przasnysza. Studia ukończył w 1887 r. przedstawiając (w języku rosyjskim) rozprawę pt. *Podstawczaki okolic Warszawy*, za którą otrzymał złoty medal i stopień kandydata nauk przyrodniczych. Srebrny medal uzyskał wówczas uczestnicząc w konkursie Franciszek Błoński (Wojewoda 1970). Po śmierci ojca, w 1891 r. Chełchowski powrócił do rodzinnego Chojnowa. Tu zajmował się przede wszystkim rolnictwem. Założył pierwszą w kraju rolniczą stację doświadczalną, był wiceprezesem, a później prezesem Sekcji Rolnej w Warszawie i prezesem Płockiego Towarzystwa Rolniczego. Doprowadził do połączenia wszystkich towarzystw rolniczych Królestwa Polskiego w jedno Centralne Towarzystwo Rolnicze i został jego prezesem. Pracując nad rozwojem rolnictwa w kraju, uwzględniał również gospodarkę chłopską: organizował konkursy gospodarstw, pokazy hodowlane i wystawy. Zakładał związki hodowlano-nasienne i kółka rolnicze (*Wielka Encyklopedia Powszechna* 1962). Przy tym wszystkim znajdował jeszcze czas na działalność naukową. Swoje prace i artykuły drukował m. in. w *Pamiętniku Fizjograficznym*, we *Wszechświecie*, *Encyklopedii Rolniczej*, *Gazecie Rolniczej*, *Gazecie Cukrowniczej*, *Ogrodniku Polskim* oraz w *Głosie* i w *Wiśle*. Krakowskie środowisko naukowe, wysoko oceniło jego dorobek naukowy i talent organizacyjny: w 1899 r. zaproponowano mu objęcie Katedry Rolnictwa na Studium Rolniczym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Propozycji nie przyjął, gdyż nie chciał porzucić pracy organizacyjnej w Towarzystwie Rolniczym, wiedząc, że tam może zdziałać bardzo wiele. Zawsze bardzo czynny, zapracowany, „pamiętający o wszystkich tylko nie o sobie”, zmarł nagle w Ciechanowie, 23. III. 1907 r. w czasie podróży z Chojnowa do Płocka, gdzie miał wygłosić odczyt. Odszedł w pełni sił twórczych.

Śmierć Stanisława Chełchowskiego była bolesną stratą również dla mikologii polskiej. Nie żyli już wtedy Berdau i Eichler, trzy lata później zmarł Błoński. W dziedzinie badań nad grzybami wielkoowocnikowymi w Polsce nastąpił zastój, który trwał potem bardzo długo. Prace mikologiczne Chełchowskiego jeszcze przez wiele lat były głównym źródłem informacji o *macromycetes* obszarów dawnego zaboru rosyjskiego.

Pierwszą publikacją mikologiczną Chełchowskiego była jego praca kandydacka o podstawczakach okolic Warszawy. Wymienił tam ponad 550 gatunków grzybów i opisał 2 nowe taksony: *Coprinus equinus* oraz *Agaricus denudatus* var. *varsoviensis*. W latach 1892—1907 ogłosił szereg artykułów i prac z dziedziny mikologii i fitopatologii. Najważniejszą jego pracą była licząca 285 stron duża rozprawa pt. *Grzyby podstawkozarodnikowe Królestwa Polskiego (Basidiomycetes Polonici). Część I. Podstawczaki. Autobasidiomycetes*, która ukazała się w 1898 r. w 15 tomie Pamiętnika Fizjograficznego, a w rok później została wydana w postaci osobnej książki. W monografii tej uwzględnił 767 gatunków z grup *Dacrymycetales*, *Aphylllophorales*, *Agaricales* i *Gasteromycetes* (wg dzisiejszego ujęcia). Książka zawiera liczne dane o grzybach wielkoowocnikowych, ich żywicielach oraz o rozmieszczeniu geograficznym w Polsce. Chełchowski bardzo dokładnie określał stanowiska. Na końcu pracy znajduje się indeks miejscowości z dokładnym zaliczeniem do odpowiedniej jednostki administracyjnej, tak więc i dziś, mimo, że nastąpiły zmiany w nazewnictwie geograficznym i w podziale administracyjnym kraju, łatwo można zidentyfikować każde stanowisko. W obszernym wstępie autor przedstawił właściwie historię dotychczasowych badań nad *Macromycetes* w Europie i w Polsce. Uderza świetna znajomość literatury mikologicznej. Pod względem metodycznym, praca ta może być wzorem nawet dla współczesnych mikologów. Należy jeszcze dodać, że każdy takson uwzględniony w książce, obok nazwy łacińskiej ma również nazwę polską. Dzięki temu książka jest do dziś głównym źródłem polskiego nazewnictwa podstawczaków wielkoowocnikowych. Wszystko to sprawia, że omawiane dzieło można zaliczyć do klasycznych i pomnikowych polskich prac mikologicznych. Jediną wadą tej monografii jest brak diagnoz przy poszczególnych taksonach. Okazy Chełchowskiego nie zachowały się do naszych czasów, nomenklatura jest niekiedy dyskusyjna, stąd wątpliwości co do interpretacji niektórych taksonów.

Na wystawie przyrodniczo-lekarskiej, zorganizowanej w Krakowie w 1900 r. Chełchowski przedstawił *Tablice kolorowane grzybów trujących i jadalnych* oraz *Projekt tablicy zestawiającej najpospolitsze grzyby jadalne i trujące*. Za powyższe tablice oraz za pracę *Grzyby podstawkozarodnikowe Królestwa Polskiego*, otrzymał wtedy najwyższą nagrodę przyznawaną na wystawie — dyplom honorowy. Jak wynika z powyższego Chełchowski miał zamiar publikować barwne ilustracje w celu spopularyzowania znajomości najważniejszych gatunków grzybów jadalnych i trujących, ale niestety nie zdążył zrealizować tych planów.

Materiały opublikowane przez Chełchowskiego były zbierane przez niego kilkadziesiąt lat temu, w czasach, gdy środowisko przyrodnicze kraju było lepiej zachowane niż dziś. Jego prace stanowią cenne źródło danych porównawczych. Żadne miasto polskie nie dysponuje tak dokładną florą grzybów jak Warszawa dzięki jego opracowaniom z lat 1888 i 1898. Wystarczy teraz przeprowadzić badania w miejscach, które wymienia Chełchowski, by otrzymać obraz zmian jakie nastąpiły we florze grzybów stolicy. Jego materiały z okolic Warszawy mają więc wartość nie tylko historyczną: mogą być wykorzystane z pożytkiem jeszcze i dzisiaj.

Chełchowski był nie tylko działaczem i organizatorem rolnictwa. Był także praktykiem, zajmującym się uprawą roślin. Stąd jego wielkie zainteresowanie grzy-

bowymi pasożytami roślin uwzględnianymi w licznych publikacjach fitopatologicznych. Z braku miejsca nie można ich tutaj przytoczyć. Zainteresowanych poszczególnymi pracami mikologicznymi i fitopatologicznymi Chełchowskiego trzeba odesłać do artykułów Raciborskiego (1907), Surzyckiego (1909) i Szymkiewicza (1925), którzy podają wykazy publikacji Chełchowskiego. Dane biograficzne dotyczące tego etnografa, rolnika i botanika zamieszcza m. in. Kiniorski (1937).

Stanisław Chełchowski posiadał bogatą bibliotekę. Po jego śmierci, w 1933 r., żona, Julia z Obrębskich, napisała do Kazimierza Roupperta, profesora UJ, z ofertą ofiarowania Uniwersytetowi części biblioteki Stanisława Chełchowskiego. Prof. Rouppert zabrał wtedy kilka skrzyń książek, w tym rękopisy Chełchowskiego. Resztę biblioteki wcześniej wywieźli Niemcy w czasie pierwszej wojny światowej (informacja listowna D. Żelechowskiej). Warto może nadmienić, że prof. Rouppert był blisko spokrewniony ze Stanisławem Chełchowskim: był synem jego siostry. W niektórych źródłach podawane są błędne informacje na ten temat, np. prof. Zabłocki (1968) pisze, że K. Rouppert był synem córki Stanisława Chełchowskiego, a więc jego wnukiem.

Na zakończenie chcę wyrazić serdeczne podziękowanie Córce Stanisława Chełchowskiego p. Danucie Żelechowskiej, za przekazanie cennych informacji oraz za wypożyczenie zdjęć Ojca i wyrażenie zgody na opublikowanie jednego z nich. Dziękuję również p. mgr Z. Heinrich, p. M. Borkowskiej i p. drowi J. Dłużewskiemu, za wiadomości związane ze Stanisławem Chełchowskim.

LITERATURA

- Bartoń R. 1974. *Przewodnik po Ziemi Ciechanowskiej*. Ciechanów.
- Kiniorski M. 1937. *Chełchowski Stanisław (1866—1907)*. Polski Słownik Biograficzny. Tom III/1.
- Raciborski M. 1907. *Stanisław Chełchowski (wspomnienie pośmiertne)*. Kosmos 32 (3—5): 205—207.
- Surzycki S. 1909. *Stanisław Chełchowski*. Roczn. Nauk Roln. 4 (1): I—XXII.
- Szymkiewicz D. 1925. *Bibliografia flory polskiej*. Prace Mon. Kom. Fizjogr. 2: 1—158.
- Wielka Encyklopedia Powszechna 1962. *Chełchowski Stanisław*. Tom 2: 395—396.
- Wojewoda W. 1970. *Franciszek Błoński (1867—1910) jako mikolog*. Wiad. Bot. 14 (4): 277—279.
- Zabłocki J. 1968. *Profesor Kazimierz Rouppert (1885—1963)*. Stud. Mat. Dziej. Nauki Polsk. ser. B, 14: 211—225.

Pracownia Mikologii Instytutu Botaniki PAN w Krakowie